

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/23896>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Filosoferen over thuisloosheid

Een compositie van denkbeelden

Feiten zijn het voorwerp van wetenschappelijke vaststelling, de rest is mening. Meninge kunnen niet bevrijd worden uit hun gevangenis van slechts een mening te zijn. ⁽¹⁾

Marius Nuy en Paul Heydendael

Inleiding

Het Instituut voor Sociale Geneeskunde van de KU Nijmegen heeft sedert de jaren '60 een groot deel van het onderzoek en de opvattingen over thuisloosheid bepaald. Het is logisch, dat latere onderzoekers, zoals epidemiologen en sociologen, hun reacties en visies presenteerden. Dat er verschillend over het verschijnsel thuisloosheid wordt gedacht, moet ons niet voor de verwarrende vraag doen plaatsen van 'wie er nu gelijk heeft', maar voor de opgave om de visies als het ware in bezielt verband bijeen te brengen. Menselijke waardigheid in een samenleving is niet alleen een verantwoordelijkheid van de burgers zelf, van hulpverleners, van politici, maar van allen ongeacht hun specifieke rol. Een claim op sociaal-psychologische invalshoeken alsook 'medicalisering' schieten net zo tekort als het politiseren van een sociaal probleem in stadssociologisch opzicht: een 'Amsterdamse' visie. Bestaan deze 'scholen' eigenlijk wel, of is er slechts sprake van accentverschillen?

Bij veel ziekten is aanwijsbaar wat er aan de hand is, is de etiologie geen raadsel meer en bestaat daarover ook geen verschil tussen *feit* en *mening*. Met betrekking tot de genese van thuisloosheid - wat we overigens geen ziekte willen noemen - lopen de meningen nog altijd uiteen, aangezien het een toestand is die vooral ontstaat in de interactie met anderen waarbij nog in het midden blijft of daarin sociale, sociaal-psychologische dan wel politieke, maatschappelijke actoren overheersen. Is dit laatste het geval, dan betekent het dat personen onder bepaalde omstandigheden het slachtoffer worden van overheidsbeleid. Benadrukken we het eerste, dan vermoeden we dat vooral de kwaliteit van de interacties op micro-niveau heeft geleid tot het ontstaan van thuisloosheid. Hoe dan ook, de uiteindelijke omstandigheden lenen zich bij uitstek voor uiteenlopende interpretaties. In elk geval is thuisloosheid niet een monocausaal te interpreteren feit, waarvan de ontstaanswijze duidelijk is en waarvan de gedaante bij iedereen die het treft hetzelfde is. Het is een toestand die veelal wel goed herkenbaar is en dus gemeenschappelijke trekken heeft.

Het is niet zinvol te filosoferen over de vraag wat de juiste interpretatie is van het eigene van dit verschijnsel. Wanneer men zich durft

te realiseren, dat over het ontstaan ervan nooit zekerheid wordt verkregen (wel te verstaan, een zekerheid die opgaat voor iedereen die het treft zodat men maatregelen kan treffen die bij al dezen een einde maakt aan een toestand van 'ogenschijnlijk' individueel stagneren), is het nogal logisch, dat het ontstaan en blijven bestaan correleert met een combinatie van vele soorten van factoren.

Tegelijkertijd is het zinvol hierover 'in gesprek' te blijven, omdat het bereiken van consensus gemakkelijker tot vooruitgang en herstel leidt dan wanneer extreme standpunten ongemoeid blijven voortbestaan, of worden aangewakkerd als de 'gelovigen' van de ene of de andere ideologie in aantal toemenen.² '.... dat over het ontstaan ervan een voor ieder even geldige zekerheid wordt verkregen', lijkt op zichzelf een zekerheid waarover niet lang te twisten valt.

Zou thuisloosheid nog bestaan indien de determinanten ervan duidelijk zijn en het verschijnsel met overheidsmaatregelen ongedaan is te maken? Zelfs deze zekerheid is er niet, omdat sociale en politieke actoren geen 'constanten' zijn en voortdurend interverniëren. Illustratief is, dat (zelfs) een florierende sociale zekerheid geen halt toeriep aan de toename van het aantal thuislozen, terwijl andersom, armoede wel een predisponerende factor lijkt.³ Natuurlijk is het niet een kwestie van alléén economie (financiën, huisvesting), maar van een per individu verschillend uitpakkend krachtenspel van allerlei factoren in de loop van diens leven.⁴

Het artikel van Van Gestel⁵ en later dat van Greshof⁶ vertegenwoordigen een denkrichting waarin de politieke actoren domineren.⁷ De publikaties van Heydendael en mijzelf daarentegen vertrekken vanuit een andere optiek, die door velen wordt aangeduid met de term 'de Nijmeegse school'. Het is een opvatting waarin het individuele onvermogen wordt geaccentueerd, maar niet geïsoleerd van de sociale context. Het is een

moeilijke, maar interessante opgave om de denkbeelden van beide 'richtingen' in een compositie zodanig bijeen te brengen dat duidelijk wordt dat beide visies aanvullend zijn. Anderzijds voorzien wij onnodige problemen wanneer een vasthouden aan een bepaalde ideologie met zich meebrengt hoe men het verschijnsel in kwestie definieert en vervolgens, onvermijdelijk, wat het meest geëigende antwoord zou zijn. Het is niet te verwachten, dat zulke verschillen in ideologieën leiden tot alternatieven voor de zorg.

De sociale en politieke wetenschappen kennen niet de criteria waarover een medisch specialist beschikt. De vraag of een bepaalde huiduitslag wijst op tekenen van een melanoom, is gemakkelijker te beantwoorden dan de vraag naar de maatschappelijke determinanten van een verschijnsel in de samenleving. De medicus lijkt te beschikken over 'harde' toetsstenen, die van de sociale en politieke wetenschapper zijn toegankelijker voor allerlei denkbeelden waarin ook de tijdgeest nog eens een aparte dimensie is⁸, en moeilijker te toetsen.

Is het verschijnsel thuisloosheid nu een uiting van individueel onvermogen of van een 'falende samenleving'?⁹ Gaat het om mensen die onmiskenbaar anders zijn dan anderen en daarom hulp of behandeling behoeven, dan blijven de programma's in dat kader onaangetast en is het probleem van zijn politieke lading ontdaan. Het vreemde is evenwel, dat beide benaderingswijzen onverenigbaar lijken. In onze visie hebben beide het nodige gewicht, alleen niet op hetzelfde vlak.¹⁰

Een verkenning van accentverschillen

Polariseren tussen individueel, sociaal-psychologische (inclusief medische) en macro-en materiële omstandigheden leidt tot het

absurde in de menselijke voorstelling van sociale feiten, namelijk enerzijds tot een *blaming the victim*, anderzijds tot een aanklacht tegen de overheid (het 'slachtoffer-concept', of *Folks like you and me*¹¹) en tot de illusie dat structurele maatregelen het probleem eertijds voorgoed zullen verhelpen.¹²

Velen zijn allerm minst gelukkig met het sociaal-psychologisch construct 'thuisloosheid'. 'Het is een achterhaald concept', zegt Greshof. 'Het werkt depolitiserend, het is een zich toeëigenen van een sociaal probleem', stelt Van Gestel.

De beweegredenen van Greshof: we dienen uit te gaan van een nuchter, praktisch concept en niet van een 'ideaalplaatje'. Volgens haar is thuisloosheid (zij spreekt over daklozen) voorts gedefinieerd als een *state of being*, hetgeen onder meer de thuislozenzorg alle troeven in handen geeft om over deze mensen te heersen, op straffe zelfs van (verdere) uitsluiting. Haar bezwaren zijn, dat over het hoofd wordt gezien, dat het ook een welvaartsprobleem is, dat er te weinig wordt gedaan aan de verbetering van materiële omstandigheden en dat voorbij wordt gegaan aan het episodische karakter van thuisloosheid. Andersom: thuisloosheid wordt te sterk beschouwd als een welzijnsprobleem, het appeleert aan ons verzorgingsdenken en er wordt vanuit deze traditionele gedachtengang gesuggereerd dat het een onveranderbaar fenomeen is. Het zou een niet onderbouwd, slordig standpunt zijn.¹³ De zienswijze van Van Gestel sluit aan op die van Greshof. We citeren: 'Het is geen individuele aangelegenheid, maar een sociaal verschijnsel.' Wanneer 'de Nijmeegse school' de relationele onbekwaamheid benadrukt, dan krijgt 'het thuisloos-zijn' de betekenis toekenning van een gebrek, van 'ziekte', en dat speelt de professionele zorg op twee manieren flink in de kaart. Zonder de erkenning van een 'individueel probleem' kan men subsidiëring wel vergeten, en zonder specialistische kennis kan het probleem niet effectief worden be-

handeld.' Het venijn van het medicaliseringsmechanisme is derhalve, dat de overheid slechts toereikende opvang moet financieren maar verder geen blaam treft.

Het ligt voor de hand, dat onderzoekers op het terrein van armoede met een individualistisch standpunt geen vrede hebben; zij schetsen een andere spiraal. Onderzoekers uit Amsterdam van de vakgroep Stads sociologie¹⁴ steunen op onder meer de bevindingen van Engbersen en Schuyt¹⁵, namelijk dat mensen die op de armoedegrens zitten met name bezuinigen op posten die betrekking hebben op maatschappelijke participatie en op het sociale verkeer tussen mensen. Men vermindert zijn sociale contacten omdat men anders de eindjes niet aan elkaar kan knopen, en is om die reden gedoemd tot een bestaan 'waaruit alle zin en iedere maatschappelijke binding is verdwenen'. Dit sociale feit brengt Deben e.a. tot de hypothese van de relatie tussen moderne armoede en dakloosheid (hun term), als een uiterste consequentie van het zich om den brode moeten terugtrekken uit de samenleving. In deze veronderstelling is dakloosheid het 'eindstation' van een langdurig gebrek aan financiële middelen. De structurele correcties de laatste jaren in het sociale zekerheidsstelsel betekenen voor de sociale minima bovendien een verzwaring van de last, bijgevolg met voor de hand liggende extra risico's.

De socioloog Spierings distantieert zich om andere redenen van 'de Nijmeegse school' en benadrukt de betekenis van sociaal-culturele veranderingsprocessen. In zijn visie is er vooral sprake van 'een gebrek aan modernisering', dat wil zeggen, dat voor bepaalde, kwetsbare mensen de samenleving te complex is om bij te benen hetgeen leidt tot een toenemende isolatie.¹⁶ Door juist de 'onderkant' van het individualiseringsproces te belichten, wijst Spierings het concept van 'relationeel onbekwaam-zijn' niet van de hand, maar laat hij zien waar kilheid (consumentisme, functionalisme) en sociale on-

verschilligheid toe kunnen leiden. Hoewel Spierings het thema dus benadert vanuit het sociale reactie-perspectief, en niet vanuit het etiologische perspectief, zou men kunnen zeggen dat hij eigenlijk indirect de maatschappelijke onbekwaamheden van thuislozen onderstreept.

Een web van tegenspoed

Thuisloosheid bestaat uit een verzameling van deels ogenschijnlijk van elkaar onafhankelijke, deels met elkaar samenhangende feiten uit iemands biografie. Die complexiteit zaait de nodige twijfel in ons oordeel over de toestand als geheel. Als het niet is terug te voeren op één oorzaak of één eigenschap, hoe kunnen we dan vaststellen welke van de vermoedelijk vele de juiste is? De meeste onderzoekers zijn het er over eens dat het steeds gaat om multi-factoriële indicatoren, waarvan nog niet duidelijk is welke de doorslag geven tot de status van thuisloosheid.¹⁷ In sommige gevallen zullen we het bij het rechte eind hebben, maar in z'n algemeenheid blijft de mogelijkheid bestaan dat we ons vergissen. Dit betekent niet, dat we de bevindingen in de studies van beide 'scholen' maar beter kunnen reduceren tot 'één mening', maar wel dat geen van beide 'de waarheid' kan claimen, ook al irriteert het ons mateloos niet écht te weten hoe iets ontstaat, en vooral, wie 'de schuldige' is.¹⁸ Niet één verklaring is sluitend. Het professionele weten heeft zijn grenzen. Henkelman wijst op de combinatie van een ontologisch realisme (de wereld bestaat) en een methodologisch realisme (maar deze is niet volledig te kennen).¹⁹

Thuisloosheid is eigenlijk het resultaat van een vlechtwerk van inferieure kwaliteiten op verschillende levensterreinen (deprivaties: sociaal-economische positie van het gezin, tekorten in de opvoedingssituatie, geringe en onvoltooide scholing, geringe of slechte toegang tot de arbeidsmarkt) waardoor elke

rangordening in oorzaak en gevolg nooit méér zal zijn dan een hypothese. Voeg daaraan toe de individueel psychologische factoren, zoals bepaalde tekorten in de persoonlijkheid, het geringe vermogen tot aanpassing, en additionele problemen, zoals het voorkomen van verslavingen, psychische stoornissen en financiële problemen, dan is er op individueel niveau steeds sprake van een onontwarbaar web van invloeden, dat als duizend duiveltjes tegelijk iemand onttrekt aan alle reguliere menselijk verkeer. De hoeveelheid, de complexiteit en de langdurigheid van allerlei ongunstige factoren zijn niet zomaar op te heffen, zeker niet door het verkleinen van de welvaartskloof.

Dit web van tegenspoed is in verschillende tijdvakken onderzocht, systematisch, door middel van participerende observatie en door casuïstische studie.²⁰ De betekenis van de teeloorgang van sociale relaties, hetgeen naar onze mening de essentie is van thuisloosheid, de onthechting²¹, is vaak beschreven maar wordt niettemin verschillend 'verstaan'. Zo meent van Doorn, dat het ontstaan van een sociaal vacuüm het gevolg is van thuisloosheid,²² en plaatst Spierings het, zoals gezegd, in de context van sociaal-culturele processen in de samenleving.

Deze en dergelijke aanzetten tot verklaring baseren zich wel erg veel op vergelijkingen met de Amerikaanse samenleving. Onsinziens leidt dat uiteindelijk tot een verwarring over de betekenis van structurele en biografische elementen.

Een semantisch probleem?

Dakloos of thuisloos, het is (ook) een semantisch probleem. Het is misschien een oude trom waarop wij nu slaan, maar het zou goed zijn als het onderzoekersforum tot een eenduidige definiëring van het begrip thuisloosheid zou komen. Soms kijkt men teveel naar de letterlijke situatie: iemand heeft geen

huisvesting meer en 'is' dan dakloos; er zijn veel van die mensen, en voortaan hebben we het over 'dat zijn (onze) daklozen'. 'Dakloos' is een een hard, nuchter begrip, 'thuisloos' is dramatisch.

Een paar scenario's binnen één voorbeeld, en natuurlijk zijn daarop vele varianten denkbaar, verheldert het een en ander.

Arend en Anna wonen samen, hebben beiden bevredigend werk en een goed inkomen. Beiden sporten en hebben veel vrienden. Het enige dat hun allebei dwarszit, is een voortdurend geruzie.

Scenario 1. Op een gegeven moment is Anna het eeuwige geruzie zó beu, dat ze haar vriend de toegang tot hun huis ontzegt. Arend is feitelijk dakloos, maar hij kan uiteraard tijdelijk bij een van zijn vrienden terecht. Als blijkt, dat Anna misschien nog wel wat wil maar in ieder geval niet meer onder één dak, dan gaat hij actief werk maken van andere huisvesting. Dat gaat tamelijk vlot, er zijn tenslotte geen 'vreemde' beletselen: hij werkt, heeft een inkomen, ziet er heel gewoon uit. Hij moet misschien even geduld hebben, maar het wordt vrij snel opgelost.

Scenario 2. Het 'eeuwige' geruzie tussen Anna en Arend blijkt geen kortdurend getwist rond begrip en troost, maar heeft een heel andere achtergrond. Arend is door eigen toedoen zijn werk kwijtgeraakt. Hij is al een tijd werkloos en blijkt het allemaal ogenschijnlijk wel best te vinden. Hij drinkt buitensporig, heeft geen interesse meer in sport, laat zijn vrienden al geruime tijd links liggen en gedraagt zich volgens Anna steeds excentrieker. Zij noemt hem ronduit gestoord, en op een gegeven moment ontzegt zij hem de toegang tot hun huis. Arend is feitelijk dakloos, maar ook: hij weet zich geen raad, kan bij niemand terecht. Officiële instanties benaderen hem 'zoals hij (op dat ogenblik) is', zijn niet bereid hem (direkt) te helpen. Ze noemen hem (al) 'een dakloze', maar het is duidelijk dat er méér aan de hand is.

Dat in scenario 1 aan de dakloosheid een ernstig geworden relationeel conflict ten grond-

slag ligt, telt niet. Dat vinden we misschien tragisch of sneu, maar acceptabel. Maar het wordt heel anders, wanneer zich, zoals in scenario 2, deviante trekjes voordoen: hij ziet er onverzorgd uit, is halfdronken; kortom, het zijn die 'trekken' waardoor hij, tijdelijk en overal, geëxcommuniceerd wordt. Het hangt van een aantal factoren af wat er vervolgens gebeurt: vindt hij snel de weg naar een algemeen crisisopvangcentrum of laat hij zich wegzakken in het ontstane moeras. In het eerste geval betekent zijn dakloosheid een ernstige persoonlijke *crisis* die binnen afzienbare tijd kan zijn overwonnen, in het tweede geval zal er weinig aarzeling zijn om met recht te spreken van een ontwikkeling naar *thuisloosheid*, waarin op den duur de oorsprong ervan zijn betekenis verliest. Sterker nog, de traumatische gebeurtenis op zichzelf zal niet doorslaggevend zijn (geweest) voor het thuisloos worden; dit laatste is (veelal) het gevolg of hangt samen met individuele eigenaardigheden.²³

In beide scenario's heeft de problematiek een vooral persoonlijke component, er valt geen instantie iets te verwijten. Hoe anders wordt het, wanneer we de casus wat gecompliceerder maken?

Scenario 3. De conflicten tussen Arend en Anna zijn ontstaan, toen zij er via herhaalde aanmaning van de woningbouwvereniging pas echt achter kwam dat hij verslaafd was aan gokken. Hij, altijd al veel flair, beloofde beterschap, maar de betalingsmoeilijkheden werden niettemin zo groot, dat hij bij zijn baas geld uit de kas ontvreemdde. Een en ander leidde weldra tot ontslag, thuis tot steeds hoger oplopende spanningen en tot ongeremd agressief gedrag waardoor Anna de relatie verbrak en elders ging wonen. De financiële problemen leidden tot huisuitzetting. Tijdens zijn eerste *zwervweek* werd hij kort na een inbraak-met-geweld in de kraag gepakt. Na detentie kwam hij opnieuw op straat terecht en bleek al spoedig voldoende 'streetwise' om niet van zins te zijn van koers te veranderen.

Hier wordt de problematiek weliswaar wat complexer geschetst, maar lijkt ze vooral weerbarstiger. Arend's thuisloosheid ontstaat als het ware uit een collage van onvermogens. Bij nadere reconstructie, verderop in de tijd, blijkt (echter) dat deze zijn wortels heeft in het gezin waarin hij als pleegkind opgroeide. Daar bleek sprake te zijn van een opeenstapeling van ellende. Pas dan 'wordt het enigszins anders', pas dan krijgt de persoonlijke component nog een andere dimensie: hij is niet (meer) alleen het slachtoffer van zijn beperkingen, maar zijn situatie lijkt *mede* een artefact van het hulpverleningssysteem²⁴, - al is dat een gegeven dat we, zoveel jaren later, niet vlug meer onderkennen als een bepaalde factor omdat het een onzichtbare factor is geworden.

Scenario 4 ten slotte. De conflicten ontstaan als de ongeschoolde arbeider Arend buiten zijn schuld werkloos wordt en Anna en hij niet meer aan hun betalingsverplichtingen kunnen voldoen. Een en ander leidt al snel tot inbeslagname van goederen. Anna verbreekt de relatie, Arend verwaarloost en isoleert zich en verliest ook zijn aanvankelijke 'krediet' bij de woningbouwvereniging. Voor een poosje kon hij terecht bij vrienden, maar hij 'verkoos' het zijn lot aan hun dagelijkse waarneming te onttrekken en ging zwerven.

Wellicht vinden stadssociologen van dit scenario, dat de grond van uitsluiting vooral te vinden is in de onverbiddelijkheid van 'tegenwoordige' financieringsmaatschappijen die al meteen een incassobureau in de arm nemen, in het ongeduld van woningbouwverenigingen en in de laksheid van de thuislozenzorg die dan ook geen thuis geeft door er bijtijds bij te zijn.²⁵ Spierings zal menen, dat hier sprake is van een gebrekkige modernisering. Hij plaatst zijn diagnose in de context van 'het genadeloze, consumentistische karakter van de samenleving'. En de vraag is, of hun standpunt aan kracht zal winnen als zij (ook nog) weet hebben van het biografische

feit, dat Arend's ouders geen geld hadden om hem te laten studeren en dat er heel andere omgevingsfactoren, dan de aanleiding die we kennen uit het scenario, mede van invloed zijn. Wie brengt wie in moeilijkheden? Is het de permanent waaiende wind van de modernisering, de verleidelijke afbetalingsregelingen en het marktdenken, of is het (ook) persoonlijke overmoed, het niet tijdig voorzien van de ernst van risico's?²⁶ Is dit de risicomaatschappij van Wildemeersch²⁷ waarin het min of meer voorspelbaar is wie het lot van de weelde trekt en wie dat van de neergang? Wanneer vanuit 'de Nijmeegse school' met betrekking tot scenario 4 het accent wordt gelegd op de persoonlijke onvermogens van Arend, dan gebeurt dat niet louter ter verklaring van het ontstaan van diens thuisloosheid, maar mede als een kwalificatie van de toestand die uiteindelijk is ontstaan, zonder evenwel het centrale punt, namelijk dat de mens in een *context* leeft, uit het oog te verliezen. Maar ook, juist, in het werk van stadssociologen vigeert het concept waarin de mens gesocialiseerd is Het (genadeloze) samenspel tussen individu en samenleving zit elke mens, elke thuisloze, permanent op de hielen.²⁸

De onmisbaarheid van andere optieken

Het is mogelijk uit allerlei feiten vele beelden te schetsen. Andere optieken zijn noodzakelijk en onmisbaar om sporen van de werkelijkheid te doorgronden en weerspreken dat het juist zou zijn één van de meningen te verheffen tot 'idool'. 'Meningen kunnen niet bevrijd worden uit hun gevangenis van slechts een mening te zijn.' Dé waarheid bestaat immers niet. Deze wordt geïnterpreteerd en is afhankelijk van het gehanteerde referentiekader, van de discipline, van ideologische standpunten, professionele ontwikkelingen, maatschappelijke dynamiek, van

persoonlijke smaak en emotionaliteit van de betrokkene. 'Mensen zijn op elkaar aangewezen, juist in die zaken die niet van de orde van de feitelijkheid zijn, maar die er werkelijk toe doen: inzake het schone, het goede en het zinvolle,' zegt Van Tongeren.²⁹ We kunnen dit 'verstaan' als meer dan alleen een morele plicht om uiteenlopende opvattingen over *menselijk lijden* met elkaar in verband te brengen. Elke naar de voorgrond geschoven mening blijft, ook met reële argumenten, gebonden aan hypothesen en interpretaties. De kwestie die hier aan de orde is, die van een ogenschijnlijke tegenstelling tussen twee denkbeeldige opvattingen, vindt ten slotte mogelijk mede haar oplossing in het zogenaamde diathese-stressmodel. Elke mens is fysiologisch en mentaal kwetsbaar. Van deze kwetsbaarheid krijgt hij last wanneer een bepaalde (individuele) stresswaarde wordt overschreden. Stressoren hebben vaak, maar niet alleen een biologische oorsprong. Er zijn óók maatschappelijke, stresserende factoren, zoals armoede, werkloosheid en slechte huisvesting. Het gewicht van om het even welke factor is steeds verschillend, want de ontstaansgeschiedenis en de ernst van thuisloosheid is net zo persoonlijk - in de grond afhankelijk van innerlijke constructen van de werkelijkheid - als bij wijze van spreken ieders vingerafdruk.³⁰ In de levensgeschiedenissen van vele thuislozen is te ontdekken, dat de cumulatie van problemen vaak op onnavolgbare wijze is geschied, soms net zo onzichtbaar en passief als de diaspora van een plant.³¹

Tot slot. Allang bestaan er theorieën over het ontstaan van thuisloosheid. In de jaren '60 tot na de jaren '80 zijn enkele door middel van empirisch onderzoek getoetst. Het is nu hoog tijd om deze theorieën samen te voegen, tot een overkoepelend inzicht in een complexe problematiek.

De eerste auteur is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Vakgroep Ethiek, Filosofie

en Geschiedenis van de Geneeskunde, Katholieke Universiteit Nijmegen. De tweede is als bijzonder hoogleraar Maatschappelijk gehandicaptenzorg verbonden aan de Vakgroep Huisartsen, Sociale en Verpleeghuisgeneeskunde van de KU Nijmegen.

Noten

1. Ontleend aan een (boeiend) essay van de filosoof P. van Tongeren (1996), Feiten, meningen en de moraal, in *Tijd & Taak*, 20 januari.
2. Zie *De dynamiek van thuisloosheid*, hfdst. 4 van *Op de drempel van het derde millennium. Beschouwingen en impressies aan de rand van de armoede*, M.H.R. Nuy, SWP, 1996.
3. Ten tijde van de invoering van de Algemene Bijstandswet in 1965 verwachtte men een zekere reparatiekracht van deze sociale voorziening, maar dat bleek niet het geval, al heeft de overgang van 'gunst' naar 'recht' het oorspronkelijk negatieve stigma van 'bijstand' grotendeels doen verdwijnen. Het opheffen van slechte sociaal-economische omstandigheden voorkomt niet dat de geschiedenis zich zal (kunnen) herhalen. Baars (1995) vraagt zich *In het uitzicht van Sisyphus* af, wat hulpverleners moeten aanvangen met de bevestiging dat bepaalde problemen een overduidelijke maatschappelijke achtergrond hebben; dat lijkt een moeilijk hanteerbaar inzicht want je moet toch ergens met de hulpverlening beginnen, en wat ligt er meer voor de hand dan te beginnen bij het individu dat om hulp vraagt.
'Food's not the problem. It's pride', zegt Bernard, een van de hoofdfiguren in de etnografische studie van T. Voeten (1996), *Tunnelmensen*, Atlas.
Te wijzen is op armoede-studies, zoals: Engbersen, G. en R. van der Veen (1987), *Moderne armoede*, Stenfert Kroese; Oude Engberink, G. (1984), *Minima zonder marge*, GSD Rotterdam; C. Schuyt (1991), *Op zoek naar het hart van de verzorgingsstaat*, Stenfert Kroese.
4. Zie M.H.R. Nuy (1993), De wind uit de zeilen. Thuisloosheid: een vorm van gebrekkige modernisering?, *Sociologische Gids*, jrg. 40, nr. 3.
5. Gestel, B. van (1994), Een doos voor daklozen, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 21, nr. 2.
6. Greshof, D. (1996), Wie we zijn is waar we slapen 's nachts, *Passage, Tijdschrift voor Rehabilitatie*, jrg. 5, nr. 2.

7. Enigszins gechargeerd, de onderzoekers van 'de Amsterdamse school' zijn (weliswaar) socioloog; zij bieden méér dan alleen maar een politieke stellingname, maar kardinaal is de politieke interpretatie van het verschijnsel thuisloosheid, waarbij men dan ook niet meer spreekt van 'thuisloosheid' maar van 'dakloosheid'.
8. Barbra van Gestel (zie noot 5) werd geïnspireerd door het verschijnsel kartonnen doos voor daklozen (in mei 1993).
9. Deze zin brengt het psychiatrische landschap in herinnering waarin Trimbos eertijds zo'n belangrijke rol vervulde. Het betreft de extreme opvattingen: 'geestesziekten zijn hersenziekten' versus 'het woord geestesziekte is een valse metafoor voor een gezonde, psychische reactie op een zieke samenleving'. Zie C. Trimbos (1980), Psychiatrie en maatschappij, in A. Mooij & H. Procée (Red.), *Aspecten van de psychiatrie*, Baarn, Ambo.
10. Ik wijs op een publikatie uit 'de Nijmeegse school', waarin wordt ingegaan op de rol van de overheid, (ook) in preventieve zin: M.H.R. Nuy en H.G. Brouwers (1988), Thuislozen in Europa, *Panopticon, Tijdschrift voor Strafrecht, criminologie en forensisch welzijnswerk*, jrg. 9, nr. 4.
11. Het 'Folks like you and me'-concept is eerder weersproken in M.H.R. Nuy (1993), De trias levensloop, persoonlijkheid en thuisloosheid, in *Passage* 2, nr. 2. Het concept is een soort 'media-fenomeen', want mensen zijn doorgaans eerder geneigd te geven of de helpende hand te reiken aan groepen waar ze nauw mee verwant zijn. Ook Voeten (zie noot 3) signaleert deze identificatie-truc.
12. Heydendael, P. (1988), Van eeuwige makelij. Een psychologische beschouwing over thuisloosheid en thuislozen, in M.H.R. Nuy (Red.), *Decor van sociale armoede*, SDU.
13. Zie de repliek van Nuy, zie noot 2.
14. Zie Deben, L., C. Huysman en J. Godschalk (1992), *Dak- en thuislozen in Amsterdam en elders in de Randstad*, Stedelijke Netwerken Werkstukken, Universiteit van Amsterdam.
15. Engbersen, G. en C. Schuyt, zie noot 3.
16. Spierings, F. (1991), Relationele onbekwaamheid van thuislozen? De moderniseringstheorie, *Sociologische Gids*, jrg. 38, nr. 6.; en Spierings, F. (1994), Thuislozen tussen welzijn en de woningmarkt', *Beleid en Maatschappij* nr.4.
17. Zie Heydendael, P. en M.H.R. Nuy (1992), *Achtergronden van thuisloosheid*, Wolters-Noordhoff.
18. Zowel een grondige single case-studie als *Een slecht geïnspireerd bestaan* (M.H.R. Nuy (1990, 1991), als het grootschaliger dossier-onderzoek van A. van Berkel en M.H.R. Nuy (1991; *Mechanismen bij de ontwikkeling van thuisloosheid*) leidde tot nagenoeg dezelfde conclusie: niet te achterhalen was, wie wanneer wat had moeten of kunnen doen om het ontstaan van thuisloosheid te voorkomen.
19. L. Henkelman (1989) in Over wetenschappelijk onderzoek, psychiatrische chroniciteit en zorgverlening in praktijk, een lezing op het symposium *Chroniciteit en zorg in de stad Utrecht*, Willem Arntz Huis, 18 januari.
20. Zie noot 1.
21. Zie Roorda, J. en L. Tavecchio (1992), Gehechtheid en thuisloosheid, *Passage* 1, nr. 1.
22. Doorn, L. van (1994), *Een zwervend bestaan. Een stadsetnografische studie naar dak- en thuislozen in Utrecht*, Isor.
23. Dit herinnert ons aan de inzichten van R. Horst (1962), *Thuislozen*, Van Gorcum. Zie ook P. Heydendael (1995), Over het bewustzijn van thuislozen, *Passage* 3 nr. 2. Negatieve life-events, traumatische jeugdervaringen, slechte economische omstandigheden resulteren niet zomaar in thuisloosheid; uit de vele risicogroepen worden velen niet thuisloos, anderen wel.
24. Haans, G. (1992), *Kinderen voor onze rekening*, SWP.
25. Uit het oogpunt van secundaire preventie. Een voorbeeld daarvan vinden we in het project Sociale thuiszorg, waarover gepubliceerd in *Achtergronden van thuisloosheid*, zie noot 17.
26. Zie Heydendael, P. (1969), *Een psychologische studie over thuislozen*, Nijmegen. Zie tevens, van dezelfde auteur, Thuislozen en de beleving van hun relaties, in L. Tavecchio e.a. (Red.), *Visies op thuisloosheid*, SWP, 1993.
27. Wildemeersch, D. (1995) in M. van Putten, Confrontatie zoeken en ter verantwoording roepen, *Tijdschr. Sociale Sector*, 7/8.
28. Dat komt onweerlegbaar aan het licht in de beschrijving van het ondergrondse leven door Teun Voeten (1996), zie noot 3. Zie ook mijn bespreking van dit boek, Food's not the problem. It's pride. Het labyrint, de ziel en de traagheid, *Passage* (1996) 5, nr. 3.
29. Zie noot 1.
30. Zie *Op de drempel*, noot 2.
31. Dat blijkt (ook) uit een dossierstudie, zie Van Berkel en Nuy (1991), noot 18.